

Bacheloroppgave

VPL05 Vernepleie

Mennesker med utviklingshemning i møte med det norske straffesystem.

People with mental disability facing the Norwegian penal system.

Rovik, Bente Helen

Totalt antall sider inkludert forsiden: 50

Molde, 30.05.2013

Obligatorisk egenerklæring/gruppeerklæring

Den enkelte student er selv ansvarlig for å sette seg inn i hva som er lovlige hjelpemidler, retningslinjer for bruk av disse og regler om kildebruk. Erklæringen skal bevisstgjøre studentene på deres ansvar og hvilke konsekvenser fusk kan medføre. Manglende erklæring fritar ikke studentene fra sitt ansvar.

Du/ dere fyller ut erklæringen ved å klikke i ruten til høyre for den enkelte del 1-6:		
1.	Jeg/vi erklærer herved at min/vår besvarelse er mitt/vårt eget arbeid, og at jeg/vi ikke har brukt andre kilder eller har mottatt annen hjelp enn det som er nevnt i besvarelsen.	☒
2.	Jeg/vi erklærer videre at denne besvarelsen: <ul style="list-style-type: none">• ikke har vært brukt til annen eksamen ved annen avdeling/universitet/høgskole innenlands eller utenlands.• ikke refererer til andres arbeid uten at det er oppgitt.• ikke refererer til eget tidligere arbeid uten at det er oppgitt.• har alle referansene oppgitt i litteraturlisten.• ikke er en kopi, duplikat eller avskrift av andres arbeid eller besvarelse.	☒
3.	Jeg/vi er kjent med at brudd på ovennevnte er å <u>betrakte som fusk</u> og kan medføre annullering av eksamen og utestengelse fra universiteter og høgskoler i Norge, jf. Universitets- og høgskoleloven §§4-7 og 4-8 og Forskrift om eksamen §§14 og 15.	☒
4.	Jeg/vi er kjent med at alle innleverte oppgaver kan bli plagiatkontrollert i Ephorus, se Retningslinjer for elektronisk innlevering og publisering av studiepoenggivende studentoppgaver	☒
5.	Jeg/vi er kjent med at høgskolen vil behandle alle saker hvor det forligger mistanke om fusk etter høgskolens retningslinjer for behandling av saker om fusk	☒
6.	Jeg/vi har satt oss inn i regler og retningslinjer i bruk av kilder og referanser på biblioteket sine nettsider	☒

Publiseringsavtale

Studiepoeng: 15

Veileder: Nils Bekkevold

Fullmakt til elektronisk publisering av oppgaven

Forfatter(ne) har opphavsrett til oppgaven. Det betyr blant annet enerett til å gjøre verket tilgjengelig for allmennheten (Åndsverkloven, §2).

Alle oppgaver som fyller kriteriene vil bli registrert og publisert i Brage HiM med forfatter(ne)s godkjenning.

Oppgaver som er unntatt offentlighet eller båndlagt vil ikke bli publisert.

Jeg/vi gir herved Høgskolen i Molde en vederlagsfri rett til å gjøre oppgaven tilgjengelig for elektronisk publisering:

ja nei

Er oppgaven båndlagt (konfidensiell)?

ja nei

(Båndleggingsavtale må fylles ut)

- Hvis ja:

Kan oppgaven publiseres når båndleggingsperioden er over?

ja nei

Er oppgaven unntatt offentlighet?

ja nei

(inneholder taushetsbelagt informasjon. Jfr. Offl. §13/Fvl. §13)

Dato: 30.05.2013

Antall ord: 11137

Forord

*Den gale gutten i det andre huset var tjoret fast.
Om natten hørte vi han ulte.
Og da hvasket jeg mot puten: Takk kjære Gud! Jeg er i alle fall fri.*

*Den gale gutten skriker ikke lenger.
Men likevel kan skrikene vekke meg når nettene er stjerneløse svarte.
Da er det ikke gutten. Det er jeg (Hagerup1964).*

Sammendrag

Tema: *Mennesker med utviklingshemning i møte med det norske straffesystem.*

Problemstilling: *Kan fengselstraff for mennesker med en utviklingshemning forsvares?*

Metode: Litteraturstudie

Noen hovedmomenter i konklusjonen

I henhold til straffelovens § 10 finnes det særregler for ungdomskriminelle mellom 15-18 år som må sone fengselsstraff. Fra forskningshold rapporteres det om dårlige forhold innenfor fengselsmurene for mennesker som har en lett utviklingshemning. Selv om kriminalomsorgen erkjenner at dette er et problem, finnes det allikevel ikke, per i dag 2013, lignende særregler for mennesker som har en lett utviklingshemning.

I proposisjon/melding ot.prp. nr. 90 (under justis og beredskapsdepartementet 2003), kommer det fram en erkjennelse om at psykisk utviklingshemmede med en IQ rundt 60 vil, av de fleste domstoler, bli oppfattet som så dårlige fungerende at de ikke bør sitte i fengsel. Studier utgitt av Søndenaas i 2008, viser allikevel til en overrepresentasjon av utviklingshemmede i norske fengsler.

Straffegjennomføringsloven 56 §, som åpner for at man kan gi mildere straffer til mennesker med en lett utviklingshemning, benyttes i liten grad. Lovverk som opererer etter skjønnsvurderinger, vil resultere i ulik praksis med tanke på hva som blir vektlagt under straffeprosessen.

Jeg vil gjerne rette en spesiell takk til

Erik Søndenaas som var så snill og sendte meg forskningsarbeidet sitt.

Nils Bekkevold for inspirerende samtaler under veiledningene.

Min tålmodige lille familie som har holdt ut med meg den siste tiden.

1. Innhold

1.0	Innledning	1
1.1	Presentasjon og bakgrunn for valg av tema.	1
1.2	Hvorfor dette kan være et relevant tema for vernepleiere.....	2
1.3	Formålet med oppgaven.	3
1.4	Oppgavens oppbygging.....	3
2.0	Problemstilling	5
2.1	Avgrensning	5
2.2	Begrepsdefinisjoner.....	5
2.2.1	Utviklingshemning.....	5
2.3	Fengselsstraff	6
3.0	Min forforståelse	8
4.0	Metode	9
4.1	Litteratursøk	9
4.2	Kildekritikk	11
5.0	Teoridel	12
5.1	Straffeprosessen	12
5.1.1	Avhør av sårbare personer	13
5.1.2	Straffens hensikt er tredelt	13
5.1.3	Straff som virker	14
5.1.4	Tjenester og tilbud i norske fengsler i dag.	14
5.1.5	Personer med lett utviklingshemning som strafferettslig tilregnelig.	15
5.2	Hva vil det si å ha en lett psykisk utviklingshemning?.....	15
5.2.1	Sårbarhetsfaktorer	16
5.3	Mennesker med utviklingshemning overrepresentert i norske fengsler	18
5.3.1	Levekår i fengsel	19
5.3.2	Mennesker med utviklingshemning er mer påvirkbare.....	21
5.3.3	Et offer i straffesystemet	22
5.4	Et skjevt blikk fengselstraff	23
6.0	Drøfting	26
6.1	Kan mennesker med utviklingshemning anses som strafferettslig tilregnelig?..	26
6.2	Vil straffens formål ha ønsket effekt?.....	29
6.3	Hvilke faglige, etiske og juridiske utfordringer står vi ovenfor?	34

7.0	Avslutning.....	38
7.1	Konklusjon.....	38
7.2	Refleksjon	40
8.0	Litteraturliste.....	41

1.0 Innledning.

1.1 Presentasjon og bakgrunn for valg av tema.

Med bakgrunn i tilgjengelig faglitteratur, forskning og presseoppslag, har jeg valgt å skrive om hvordan straffesystemet i Norge møter mennesker som har en utviklingshemming.

Ved litteratur søk i forbindelse med studiet, dukket det opp noen adekvate presseoppslag som gjorde inntrykk:

USA i 2010:

- Tilbakestående kvinne henrettet. Teresa Lewis (41) ble henrettet med giftsprøyte. Ekspertene har slått fast at 41-åringen hadde en intelligenskvotient på 70 (VGnett.2010).

USA i 2012:

- Henrettelsen av en psykisk utviklingshemmet mann (IQ under 70) i delstaten Georgia ble mandag utsatt, bare to timer før den skulle ha funnet sted. (Aftenposten.no2012).

Dette var rystende lesning, og for meg så var denne informasjonen ny. Var mennesker med en utviklingshemning strafferettslig tilregnelig på lik linje med resten av oss? I følge ICD-10, som er helsedirektoratets medisinske kodeverk, representerer en IQ på 70 eller mindre (mellom 50-69) hos voksne, en mental alder fra 9 til under 12 år. Det får meg til å tenke på FNs barnekonvensjon, som ble opprettet for å ivareta barns rettigheter, og undrer meg samtidig over rettsikkerheten til mennesker som har en utviklingshemning. Denne nye informasjonen aktualiserer flere spørsmål for meg. Er det slik også i Norge? Sitter det mennesker med en utviklingshemning i norske fengsler?

I henhold til den norske straffelov regnes mennesker som har en IQ på mellom 55-69, som strafferettslig tilregnelig.

Norge 2012:

”Utviklingshemmede overrepresenterte i norske fengsler” Denne uttalelsen kommer i fra doktor og forsker Erik Søndenaas ved kompetansesenteret for sikkerhets-, fengsels og rettspsykiatri ved St. Olav (Misje 2011)

Egne erfaringer i forhold til mennesker med utviklingshemning, er basert på praksiserfaringer, og den faglige kunnskapen jeg har tilegnet meg i løpet av vernepleiestudiet. På bakgrunn av denne forståelsen ser jeg mange utfordringene i henhold til tema. Som medmenneske og vernepleierstudent kjenner jeg at dette engasjerer, og valgte derfor å undersøke denne saken nærmere.

Resultat fra en NTNU-undersøkelse, utført av Søndenaas (2008), viser at det til enhver tid sitter rundt 350 utviklingshemmede i norske fengsler. I løpet av et år sitter rundt 1200 utviklingshemmede fengslet. Deres fengselshverdag preges av sosial isolasjon, depresjon, mobbing, mangel på aktiviteter og høy grad av medikamentering. Fengslene mangler kunnskap om deres utviklingshemming - og om utviklingshemming generelt (dagbladet no).

I denne søken etter svar, skapes det nye spørsmål. På hvilket grunnlag setter man mennesker som har en utviklingshemning i fengsel? Dersom det er likhet for loven som ligger til grunn, kan jeg da gå ut ifra at dette også vurderes ut ifra like forutsetninger? Sist men ikke minst, hvilke utbytte og forståelse av straffen foreligger? Dette er spørsmål jeg tar med meg videre i oppgaven, og som jeg ut ifra relevant litteratur, skal forsøke å finne svar på.

1.2 Hvorfor dette kan være et relevant tema for vernepleiere.

I et direkte sitat fra rammeplan for vernepleierutdanningen heter det: « Studentene skal tilegne seg arbeidsmetoder som kan bidra til å opprettholde eller bedre levekår og livskvalitet for utsatte grupper i samfunnet» (Rammeplan 2005). Undersøkelser viser, at de fleste fengsels innsatte tilhører svake grupper i samfunnet. En levekårsundersøkelse fra 2004, utført av Christine Friestad og Inger Lise Skog Hansen, viser til bakgrunnen for de innsatte ved norske fengsler, og funnene er ikke oppløftende:

To tredjedeler av de innsatte har hatt en oppvekst preget av ett eller flere alvorlige problemer. De innsatte har lav utdanning. Fire av ti har ungdomsskolen som lengste fullførte utdanning. Veldig få har utdanning utover videregående skole. De innsatte har svak tilknytning til arbeidsmarkedet, kun tre av ti var i arbeid på fengslingstidspunktet. Ved siden av arbeidsinntekt var sosialhjelp og kriminalitet de hovedinntektskildene som ble oppgitt av fleste. Fire av ti befinner seg under fattigdomsgrensa, og de innsatte har generelt langt lavere bruttoinntekt enn befolkningen for øvrig (Fafo - rapport 429)

Tema for oppgaven omhandler, som nevnt innledningsvis, mennesker med en utviklingshemning i møte med det norske straffesystemet. Med det utgangspunkt at mennesker med en utviklingshemning har vært, og fremdeles er vernepleierens største målgruppe, er dette derfor et område som er relevant for vernepleiere i dag. I følge rammeplanen for vernepleierutdanningen (2005) har vernepleieren en kompetanse som er unik med tanke på at utdannelsen både har en sosialfaglig og en helsefaglig forankring. Ut i fra dette skal vi kunne vurdere brukerens ressurser og behov ut ifra et bredere perspektiv, og se sammenhengen mellom individet og omgivelsene. Nettopp på grunn av sitt brede fagfelt er vernepleiere i dag kvalifiserte til å arbeide på flere ulike arenaer. Deriblant i kriminalomsorgen.

1.3 Formålet med oppgaven.

Ikke på noen måte tror jeg at jeg er unik i min uvitenhet i forhold til tema. Jeg antar mangelfull forskning på feltet kan ha resultert i at dette er lite kjent. På bakgrunn av media dekningen, lovverk, forskning og faglitteratur innehar jeg nå ny informasjon, og jeg ser mulighetene dette gir meg. Jeg ser muligheten til å øke egen kompetanse ved å fordype meg i tema i forhold til denne oppgaven. Jeg ser muligheten til å skape debatt rundt tema ved å formidle dette videre til leseren. Jeg har i tillegg tro på at endring er mulig. I den forbindelse støtter jeg meg til Hutchinson (2010) som sier det viktig å tro på at det kan skje endring, både på individ nivå og på systemnivå. Bare da leter man etter løsninger.

1.4 Oppgavens oppbygging.

Jeg begynner oppgaven med et forord, som er et dikt av Inger Hagerup. Slik jeg har tolket diktet, handler det første verset om den urett vi ser og hører, som berører oss, men

som vi allikevel ikke involverer oss i. Kanskje føler vi oss maktesløse? Det andre verset sier noe om konsekvenser. Å se urett bli begått uten å gjøre noe med det, uansett årsak, kan få konsekvenser både på individ og samfunnsnivå. Jeg håper diktet kan være et utgangspunkt for refleksjon i forhold til oppgavens tema.

Oppgaven blir videre presentert i denne rekkefølgen: Problemstillingen med avgrensning og begrepsforklaringer. Min forforståelse og hvordan dette kan sette sitt preg på oppgaven. Metode, litteratur søk, mitt valg av litteratur og kildekritikk. Deretter følger de to største delene av oppgaven som er teoridelen og drøftingsdelen. I teoridelen presenterer jeg forskningsfunn og litterære funn, i drøftingsdelen diskuterer jeg funnene opp i mot problemstillingen min. Det siste kapittelet omhandler en konklusjon, hvorpå jeg til slutt avrunder med en refleksjon.

2.0 Problemstilling

Kan fengselsstraff for mennesker med en utviklingshemning forsvares?

Drøftings spørsmål

- *Kan mennesker med en lett utviklingshemning anses som strafferettslig tilregnelig?*
- *Vil straffens formål ha ønsket effekt?*
- *Hvilke faglige, etiske og juridiske utfordringer står vi ovenfor?*

2.1 Avgrensning

Formuleringen av problemstillingen har dannet grunnlag for valg av teori, og er utgangspunktet for videre drøfting i oppgavens del seks. I forhold til at diagnosen psykisk utviklingshemning deles inn i ulike grader, har mitt fokus gjennom dette studiet vært på mennesker med en lett utviklingshemning, da det i følge lovverket er denne gruppen som kan i legges vanlig fengselsstraff. Religiøse, kulturelle og politiske ulikheter vil kunne påvirke svarene på problemstillingen og forskningsspørsmålene i stor grad. Her kunne det ha vært relevant å fortsette der jeg begynte, med USA og eventuelt foretatt en sammenligning med Norge. Siden dette ville kreve mye arbeid, har jeg geografisk avgrenset det til å gjelde Norge.

2.2 Begrepsdefinisjoner

Sentralt i oppgaven er begrepene utviklingshemning og fengselsstraff.

2.2.1 Utviklingshemning

Begrepet utviklingshemning er av nyere dato. I følge Stubrud (2001,23) var evneveike, åndssvake og til dels begrepet psykisk utviklingshemning tidligere betegnelser. Etter hvert ble omtalen: Mennesker med psykisk utviklingshemning. Hensikten var å sette

mennesker foran begrepet for å ta fokuset bort fra diagnosen. De var først og fremst mennesker. I senere tid har vi mer eller mindre gått bort fra ordet psykisk, og de fleste i dag bruker begrepet; mennesker som har en utviklingshemning. (Stubrud 2001,23)
Allikevel er psykisk utviklingshemning den medisinske betegnelsen som blir benyttet av helsedirektoratets medisinske kodeverk i dag.

Psykisk utviklingshemning er en tilstand av forsinket eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå, som spesielt er kjennetegnet ved hemming av ferdigheter som manifesterer seg i utviklingsperioden, ferdigheter som bidrar til det generelle intelligensnivået, f eks kognitive, språklige, motoriske og sosiale. Utviklingshemming kan forekomme med eller uten andre psykiske og somatiske lidelser (ICD-10, F70-F79).

Diagnosen deles inn i fire ulike grader, men i dette studiet har jeg valgt å konsentrere meg om mennesker med en lett utviklingshemning:

F70 Lett psykisk utviklingshemning

IQ anslagsvis mellom 50 og 69 (hos voksne, mental alder fra 9 til under 12 år)

2.3 Fengselsstraff

Den juridiske definisjonen

I norsk rett har *Andenæs 1976* sin definisjon av straff som et onde som staten tilfører en lovovertræder på grunn av lovovertrædelsen i den hensikt at det skal føles som et onde, lenge vært den alminnelige definisjonen av hva straff er. Høyesterett ga sin tilslutning til denne definisjonen i Rt. 1977 s. 1207 (NOU 2008,15)

I følge dokumentet NOU (2008,15) under justis- og beredskapsdepartementet, har fengselsstraff som hensikt å beskytte samfunnet og verne om menneskerettighetene. I dokumentet heter det at straffens formål skal være preventiv. Preventiv blir forklart med at den skal virke forebyggende både for den straffedømte og for samfunnet. Straffen skal forhindre nye lovbrudd ved at den virker avskrekkende på andre, og samtidig oppleves som vanskelig for lovbrysteren. «Der lovbrysteren tar innover seg at den straffbare

handlingen var gal og forstår hvorfor den er det, har straffen hatt en forbedrende virkning»(NOU 2008,15)

I henhold til straffelovens § 15 er fengsel, forvaring, hefte, samfunnsstraff, bøter og rettighetstap de alminnelige straffer. I denne oppgaven tar jeg for meg fengselsstraff. Hensikten med fengselsstraff er frihetsberøvelsen. Lengden på straffen beror på lovbruddets alvorlighetsgrad. I følge straffeloven § 17 kan fengsel idømmes:

(a) fra 14 dager inntil 15 år eller i de §§ 60 a, 61 og 62 omhandlede tilfelle inntil 20 år;

(b) i tilfelle hvor det er særlig bestemt, inntil 21 år.

3.0 Min forforståelse

Mine erfaringer med mennesker som har en utviklingshemning går tilbake til barndommen, og til en nær slektning av meg. Selv som barn forstod vi at mennesker som hadde en utviklingshemning kunne ha en annen virkelighetsforståelse enn resten av oss, og i leken tok vi spesielt hensyn til det. Senere i arbeid i bofellesskap med mennesker som har en utviklingshemning, og nå som tredje års vernepleier student har jeg utviklet en viss forståelse av denne annerledesheten. Både gjennom pensum litteratur og praksiserfaringer, har jeg tilegnet meg mer kunnskap, som kan ha betydning for hvordan jeg ser mennesker med utviklingshemning i sammenheng med fengselsstraff.

Synet på mennesket vil ha betydning for min tilnærming til temaet. Min forståelse ligger i at mennesket er en del av en helhet. Med det mener jeg at fysiske, psykiske og miljøfaktorer står i gjensidig påvirkning av hverandre. Dette avhengighetsforholdet kan i praksis forklares med de utfordringer og positive elementer som skjer på et av områdene av livet, vil ha innvirkning på resten. En slik måte å forstå menneskers utvikling på, kan knyttes til Bronfenbrenners utviklingsøkologiske modell. (Bunkholdt. 2000,261)

Avhengigheten til andre og ytre faktorer i miljøet, vil med dette synet være avgjørende i forhold til de mulighetene man har for å skape et godt liv for seg selv. Mennesker med en lett utviklingshemning vil være mer avhengig av at forholdene blir tilrettelagt, enn de fleste av oss. Med bakgrunn i de sårbarhetsfaktorene som følger det å ha nedsatte kognitive evner, kan det under forhold som ikke tar hensyn til begrensningene, få uheldige konsekvenser. Jeg er av den oppfatning at dette avhengighetsforholdet i så måte, vil gjøre dem mer sårbar enn andre, i møte med det norske straffesystem.

4.0 Metode

Av tidsmessige årsaker og med bakgrunn i oppgavens art, falt metodevalget på litteraturstudie. Hensikten med metodevalget er at aktuell og relevant litteratur, som fagbøker, fagartikler og nyere forskningsmateriale, skal belyse problemstillingen, og være utgangspunkt for videre drøfting. Litteraturstudie bygger på en hermeneutisk tilnærming. I følge Dalland (2007) betyr hermeneutikk fortolkningslære, og den hermeneutiske spiralen bygger på vekslingen mellom ulike perspektiver. Dette kan forklares med hvordan vi danner en hypotese gjennom det andre har fortolket før oss. Litteraturen jeg har basert dette studiet på, er innhentet både fra kvalitativ og kvantitativ data. Hensikten med det er å gi teori og drøftingsdelen mer faglig tyngde.

4.1 Litteratursøk

Som nevnt innledningsvis så ble valgt tema, skapt tilfeldig ved nett søk. Etter hvert som interessen og nysgjerrigheten økte ble søkene mer spesifikke. Gjennom databaser som Bibsys og Google søkte jeg først på enkelte begrep som kunne knyttes opp i mot min problemstilling: Utviklingshemning, Fengsel, Fengselstraff, Fangelomsorg, lovbrudd, kriminalitet, kriminal, Kriminalomsorg, learning disability, intellectual challenged, offenses, crimes, penalty. Dette ga noen resultater, men var ikke fruktbare i tilstrekkelig grad. Jeg forstod at dette var et tema det ikke fantes så mye litteratur om. De søkene som ga de mest fruktbare resultatene, var derimot når jeg googlet «Utviklingshemmede i fengsel». «lovbrudd og utviklingshemmede». Mange av funnene kunne her spores til Phd og forsker Erik Søndena. Dette dreide seg i all hovedsak om fagartikler og forskningsarbeid som var aktuelle innenfor mitt tema. Jeg kontaktet derfor Erik Søndena på telefon og e-post, og fikk tilsendt fagartikler, tidsskrifter og forskningsarbeid, som jeg har benyttet meg av i utarbeidelsen av dette litteraturstudiet.

Siden mye av den litteraturen jeg fant gjennom nett søk og faglitteratur bygget på de samme kilder, kan tyde på at det har vært lite forskning på tema. Der det har vært mulig, har jeg benyttet meg av primærkildene. Mitt valg av litteratur baserer seg på mine ønsker om å svare på problemstillingen og drøftingsspørsmålene. Jeg anser teoriene, som jeg nevner under, som relevante i henhold til dette.

Lover, rapporter og stortingsmeldinger

I forbindelse med problemstillingen måtte jeg avklare de faktiske forhold innenfor lovverket. Med en erkjennelse av at mennesker som har en lettere utviklingshemning, etter straffeloven § 44, kan ilegges fengselsstraff, blir derfor relevant lovverk en nødvendig kilde å forholde seg til: *Straffeloven*, som tar for seg hvem som kan straffes og for hva. *Straffeprosessloven*, som tar for seg rettsgangen og *straffegjennomføringsloven*, som redegjør for hvilke straff som skal gjennomføres og hensikten med straffen. Her har i tillegg *stortingsmelding nummer 37*, en rapport fra Justis- og beredskapsdepartementet: *Avhør av særlig sårbare personer i straffesaker*, samt en veileder fra sosial- og helsedirektoratet, vært aktuelle.

Faglitteratur:

Sentralt i temaet for dette arbeidet er mennesker som har en utviklingshemning. Det har krevd at jeg har fordypet meg mer i forhold til utfordringer tilknyttet diagnosen psykisk utviklingshemning. I den forbindelse har jeg benyttet meg av relevant pensumlitteratur som: *Utviklingshemning i et økologisk perspektiv* av Leif Hugo Stubrud, *Hjerne og atferd* av Bente Gjærum og Bjørn Ellertsen, *Utviklingshemning og habilitering* av Jarle Eknes og Jon A. Løkke, *Utviklingshemning og psykisk helse* av Jarle Eknes, og *utviklingspsykologi* av Vigdis Bunkholdt.

Nyere forskning

Av nyere forskning, har jeg brukt forskningsmaterial av Phd og forsker Erik Søndena. Erik Søndena, har gjennom sine studier, avdekket antall utviklingshemmede som sitter i norske fengsler, bakgrunnen til de innsatte og sårbarhetsfaktorer. Det er denne informasjonen som jeg baserer problemstillingen min på, og er på den måten en viktig kilde i forhold til dette studiet.

Annen litteratur

For å gi oppgaven dybde har det vært viktig å gi besvarelsene et innenfra perspektiv. Å skille mellom det objektive (lover og regelverk), hvor fengselsstraffen gjennomføres uten hensyn til den innsatte, og det subjektive, som tar hensyn til den innsattes følelser og opplevelse av fengselsstraffen, mener jeg er vesentlig i forhold til problemstillingen og

drøftingsspørsmålene. Jeg har valgt boken av Tore Sandberg: *Overgrepet. Justismordet på Fritz Moen*, da spesielt funksjonsnedsettelsene til Fritz Moen gjorde han ekstra sårbar i straffeprosessen. Selv om arrestasjonen ble gjennomført på syttitallet, som er noen år tilbake, velger jeg allikevel å bruke han som eksempel. Følelser og opplevelse av det å føle seg avmektig og misforstått har ingen årstall, og jeg regner derfor med at det, av den grunn, er like relevant i dag.

Teorier som setter spørsmål ved dagens strafferegime ble i denne sammenheng også viktig. Med bakgrunn i det, har jeg valgt å trekke inn fag litteratur fra rettssosiolog og samfunnsforsker Thomas Mathiesen.

Thomas Mathiesen er særlig kjent for sin forskning om fengsler og fengselsstraff. Hele hans virke som forsker og politisk aktivist har vært preget av et uttalt motmakt- og “nedenfra”-perspektiv. I forskningen og i sitt virke for øvrig har han identifisert seg med de svake, med ofrene og med de utstøtte (Andenæs 2012).

Her har jeg i tillegg trukket inn litteratur av Sætersdal og Heggen: *I den beste hensikt*, samt: *Den tilsiktede smerten* av Espen Scaanning.

4.2 Kildekritikk

I valg av litteratur, har jeg benyttet meg av teorier som kan besvare problemstillingen. Jeg er allikevel bevist på at valget, kan bære preg av egen forforståelse og menneskesyn. Anerkjent pensumlitteratur og forskningsmateriale av Phd Erik Søndenaas anser jeg har tilstrekkelig validitet. Mye av faglitteraturen hentet fra Thomas Mathiesen, baserer seg på forskningsarbeid av eldre dato og dette må derfor tas med i betraktingen. Jeg har, etter beste evne, forsøkt å gjengi all teori som har blitt benyttet i dette studiet korrekt.

5.0 Teoridel

5.1 Straffeprosessen

Den allmenne forståelsen setter standarden for hvilke holdninger og atferd som er akseptert i samfunnet vårt, og vi setter den norske domstol som oppdrageren i henhold til dette. Gjennom lovverket viser vi hva som anses for å være straffbare handlinger, hvem som kan straffes og hvilke rettslige konsekvenser dette medfører.

Straffeloven

Etter straffelovens § 17 kan fengsel idømmes ”fra 14 dager inntil 15 år eller i §§ 60a, 61 og 62 omhandlede tilfelle inntil 20 år, og i tilfelle hvor det er særlig bestemt, inntil 21 år” I følge § 44 kan ikke den som på handlingstiden var psykisk utviklingshemmet i høy grad straffes etter samme reglene her (Med høy grad menes en IQ på under 55).

Straffeloven § 56 gir muligheter for mildere straff for de med en IQ på over 55:

Retten kan sette ned straffen under det lavmål som er bestemt for handlingen, og til en mildere straffart: når lovbryteren på handlingstiden hadde en alvorlig psykisk lidelse med en betydelig svekket evne til realistisk vurdering av sitt forhold til omverdenen, men ikke var psykotisk, jf. § 44, eller var lettere psykisk utviklingshemmet eller handlet under en sterk bevissthetsforstyrrelse som ikke var en følge av selvforskyldt rus (Lovdata).

Straffeprosessloven

Straffeprosessloven tar for seg reglene for framgangsmåten i straffesaker (Lovdata).

Prosessen er organisert med to parter. På den ene side står staten ved den offentlige påtalemyndighet og på den annen side tiltalte og hans forsvarer. Rettsforhandlingene er som hovedregel offentlige, muntlige, og bevisene føres umiddelbart for den dømmende rett. Tiltalte har rett til på forhånd å gjøre seg kjent med påtalemyndighetens tiltalebeslutning og de bevis denne bygger på, slik at han kan tilrettelegge sitt forsvar og ta til gjenmæle. Selv om straffeprosessen bygger på anklageprinsippet, har domstolen i straffesaker, i motsetning til i vanlige sivile saker, en selvstendig plikt til å sørge for at saken blir fullstendig opplyst (Store norske leksikon).

5.1.1 Avhør av sårbare personer

Når personen har en utviklingshemning og er vitne.

I følge straffeprosesslovens § 239, skal forklaringer av vitner med psykisk utviklingshemning mottas utenfor rettslokalene, og være tilrettelagt etter vitnes behov. En kyndig person skal, som en hovedregel her, bidra under avhøret.

Barnehus er et alternativ avhørssted i mer alvorlige straffesaker. Barnehus: Hus som er tilpasset og tilrettelagt spesielt for barn, hvor hensikten er å skape trygge rammer rundt avhør av barn som er vitner. Personer med en utviklingshemning kan også bli avhørt her. Utfordringene per i dag ligger i mangel på kompetanse i forhold til avhørssituasjonen for denne gruppen. (Rapport fra Justis- og beredskapsdepartementet 2012)

Når personen har en utviklingshemning og er mistenkt

På lik linje med de som er vitne, vil dette også by på utfordringer i forhold til avhør. De har allikevel ikke de samme rettigheter som nevnt ovenfor, og overføring til barnehusene er per i dag ikke tilrettelagt for det. Er personen tilregnelig og samtykker til det, kan hovedforhandlingene foregå uten at vedkommende er til stedet, dersom det eksisterer tilstrekkelige informasjon i saken, og dersom påtalemyndigheten etter § 281 i straffeprosessloven, *ikke vil påstå idømt fengsel i mer enn ett år.* (Rapport fra Justis- og beredskapsdepartementet 2012)

5.1.2 Straffens hensikt er tredelt

Straffen skal være preventiv ved at den skal virker avskrekkende, beskytte samfunnet og virke rehabiliterende.

«Straff er et onde som staten tilføyer en lovovertreder på grunn av lovovertrædelsen i den hensikt at det skal føles som et onde» (NOU 2008,15).

Straffegjennomføringsloven.

I følge straffegjennomføringsloven § 2 skal:

straffen skal gjennomføres på en måte som tar hensynet til formålet med straffen, som motvirker nye straffbare handlinger, som er betryggende for samfunnet og som innenfor disse rammene sikrer de innsatte tilfredsstillende forhold (Lovdata).

5.1.3 Straff som virker

Stortingsmelding nummer 37 (2007-2008), *Straff som virker-mindre kriminalitet-tryggere samfunn* bygger på Soria Moria – Erklæringen (2005). Med bakgrunn i gjengangskriminalitet, lange soningskøer og liten soningskapasitet, anså regjeringen det for viktig å styrke kriminalomsorgen. Deriblant forholdene innenfor murene. Til grunn for dette ligger, blant annet, undersøkelser og tilstandsrapporter tilknyttet de innsattes levekår. Den store gjengangskriminaliteten viste at straffens forebyggende virkning ikke hadde ønsket effekt. En erkjennelse av dette har derfor medført et større fokus på å styrke den behandlende/rehabiliterende siden av straffen.

5.1.4 Tjenester og tilbud i norske fengsler i dag.

Straffegjennomføringslovens § 3 sier:

Gjennomføringen av reaksjonen skal være sikkerhetsmessig forsvarlig. Innholdet skal bygge på de tiltak kriminalomsorgen har til rådighet for å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet. Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger(Lovdata)

I følge stortingsmelding 37(2007-2008) er arbeid, utdanning, fritids aktivitet og andre mer behandlingsrettede aktiviteter, en del av tjenestene og tilbud som gis i fengsel. I henhold til straffelovens § 3 regnes alle tiltak, som har en rehabiliterende effekt som preventiv. Av den grunn har den domfelte aktivitetsplikt.

Helsetilbud til innsatte med utviklingshemning vil, som til resten av befolkningen, ytes etter omsorgstjenestelovens kap.3,og av den kommunen vedkommende soner i. De innsatte vil i tillegg være beskyttet av pasient og brukerrettighetsloven, på lik linje med alle tjenestemottakere med rettigheter til helsetjenester. I følge stortingsmelding 37, vil

forskjellen være at fastlegen blir byttet ut med fengselslegen. På samme måte vil fylkeskommunene og regionale helseforetak, yte tjenestene til innsatte i fengsel på lik linje med andre som har behov for disse tjenestene. Det er kriminalomsorgens ansvar å tilrettelegge for at disse tjenestene kan utføres. (Sosial- og helsedirektoratet 2012)

5.1.5 Personer med lett utviklingshemning som strafferettslig tilregnelig.

Strafferettslig tilregnelighet

For å kunne straffes må gjerningspersonen ha vært tilregnelig i gjerningsøyeblikket. Det innebærer at han må ha hatt et minstemål av modenhet, sjelelig sunnhet og bevissthet. Straffeloven sier ikke uttrykkelig hva tilregnelighet er. I stedet spesifiserer de omstendighetene som fører til utilregnelighet. Disse er: lav alder under 15 år, høygradig psykisk utviklingshemning og bevisstløshet(Justis- og beredskapsdepartementet 2003-2004, ot.prp. nr. 90)

Det eksisterer fordommer om at mennesker med en utviklingshemning er strafferettslig utilregnelig sier Eknes og Løkke(2009). Mennesker med en utviklingshemning anmeldes sjeldnere for mindre alvorlig kriminalitet. Basert på erfaringer mener Eknes og Løkke(2009), at slike lovbrudd ofte blir unnskyldt og bortforklart. Til og med lovbrudd av en mer alvorlig karakter kan overses. Dette skjer selv om de fleste med denne diagnosen har en forståelse for hva som er rett og galt.

5.2 Hva vil det si å ha en lett psykisk utviklingshemning?

Jeg gjentar fra begrepsdefinisjonene i kap.2: ”Utviklingshemning er en tilstand av forsinket eller mangelfull utvikling av evner og funksjonsnivå” (ICD-10, F70-F79). Diagnosen deles inn fire ulike grader, fra dyp til lett utviklingshemning. Lett utviklingshemning tilsvarer en IQ på mellom 50-69.

Holden(2010,29) viser til store variasjoner innenfor hver grad av utviklingshemning. Det generelle ferdighetsnivået kan være likt, mens ferdigheter på enkelt områder, kan vise

store forskjeller. «Gruppen med lett grad utviklingshemning utgjør omtrent 85 % av alle mennesker med utviklingshemning» (Stubrud 2001,25). I følge Holden(2010,27) vil de fleste med en lett psykisk utviklingshemning lære seg språklige og sosiale ferdigheter før fylte fem år. Motoriske og sensoriske svekkelser opptrer i mindre grad, og forskjellen fra andre barn kan være vanskelig å skille på barnestadiet. I løpet av tenårene vil de fleste kunne tilegne seg skoleferdigheter som ligger på samme nivå som en femteklassing. Det vil med andre ord tilsvare en alder på mellom 10-11 år. Ved riktig tilpasset omsorg og tilrettelegging vil mennesker med en lett utviklingshemning, kunne tilegne seg relevante ferdigheter som gjør dem utrustet til å kunne leve et «tilnærmet normalt liv».

Begrensningene som følge av det å ha en utviklingshemning er ikke ”midlertidig eller akutte, men mer eller mindre varig. Mange tiltak kan bedre situasjonen, men den grunnleggende tilstanden vil stort sett alltid være der” (Holden 2010,22).

5.2.1 Sårbarhetsfaktorer

Kognitive ferdigheter.

Gjærum og Ellertsen (2008, 226f) beskriver kognitiv kompetanse som evnen til å bearbeide informasjon på en mest mulig effektiv måte, slik at den produserer en hensiktsmessig atferd. For å bearbeide informasjon er hjernen vår avhengig av å kode. Det vil si å forstå og tolke, samt lagre og gjenvinne informasjon. En kognitiv svikt vil påvirke denne prosessen, og føre til problemer med å mestre komplekse situasjoner og forstå sammenhenger. En konsekvens av dette kan være vanskeligheter med å planlegge, og se hva som kan gi gevinster på sikt.

Språklige ferdigheter

Utviklingen i forhold til språk er i følge Gjærum og Ellertsen(2008,231), forsinket ved utviklingshemning. Graden av språkferdigheter vil variere. Med språkferdigheter menes; ekspressivt, hvordan vi uttrykker oss og reseptivt, hva vi forstår. Svikt i de språklige funksjonene kan, i større eller mindre grad påvirke kommunikasjon, og vanskeliggjøre for samhandlingen med andre mennesker.

På bakgrunn av det overnevnte, har mennesker med en utviklingshemning ofte tilpassningsvansker i forhold til omgivelsene. Stubrud (2001,24) forklarer

tilpasningsvanskene ut ifra alder og kulturelle normer, og påpeker i den sammenheng at vanskene også må sees i forhold til omgivelsenes forventninger og krav.

Bygge identitet

Forskjellen mellom barn med en utviklingshemning og barn med en «normal utvikling», blir ofte tydeligere etter hvert som barna vokser til. Eknes(2011,152) utpeker spesielt puberteten som vanskelig for mange mennesker som har en utviklingshemning. Når Bunkholdt (2000, 206ff) skildrer Eriksons utviklingsfaser, legges det vekt på at typiske trekk ved puberteten, er behovet for å bygge en fast identitet. Vi skaper vår identitet ved å samle opp trådene fra fortid, nåtid og hvem vi ønsker å være. Vår identitet utvikles gjennom hele livet, og formes i samsvar med omgivelsene våre. For ungdommer med en lett utviklingshemning, kan puberteten være tiden da vanskeligheter med å henge med i samtaler blir tydeligere. Årsaken henger ofte sammen med manglende kognitive ferdigheter og evner til å tenke abstrakt. Med bakgrunn i at nettopp likhet er viktig for tilhørigheten på denne tiden, vil avvik ofte bli sett på som en trussel. De som skiller seg for mye ut kan derfor bli utstøtt eller mobbet. (Bunkholdt 2000,260ff).

Mange mennesker med en lett grad av utviklingshemning, forstår sin manglende kompetanse. Opplevelsene av utilstrekkelighet i forhold til sine jevnaldrende kan, på sikt, føre til dårlig selvbildet. «Negative livserfaringer medfører svekkelse i selvoppfatning og tiltroen til egen livskompetanse. Dette medfører en kløft mellom ønsket selvilde og realistisk selvilde»(Stubrud 2001,31).

På bakgrunn av uvitenhet og/eller tabu i forhold til å stille diagnosen psykisk utviklingshemning, vil mange gå gjennom barndommen, ungdomstiden og inn i voksen livet uten diagnose. Dette er en annen viktig sårbarhetsfaktor. I følge Holden(2010,31) er det stor sannsynlighet for at disse menneskene blir offer for psykiatriske feildiagnostiseringer, uhensiktsmessige rehabiliteringsforsøk, dårlig oppfølginger, samt manglende tilrettelegging på skolen, i arbeidslivet og ellers.

Sosialkompetanse

Med bakgrunn i den språklige og kognitive svikten vil dette kunne problematisere for samhandling i relasjoner. I følge Stubrud(2001) kan manglende evner til å forstå og/eller

utrykke seg i kommunikasjonen gi seg utslag i endret atferd. Vansker innenfor dette området kan resultere i sosial tilbaketrekking, vegring for å uttale seg, nedstemthet og/eller aggressivitet. Egen forståelse av at man ikke stiller med samme kompetanse og ikke innfrir samfunnets krav på lik linje med andre, kan gi en følelse av nederlag.

Nedsatt adaptivt funksjonsnivå fører til forlenget - for noen livslang- avhengighet av andre. Dette bryter med forventet vanlig rolleutførelse, og gir opplevelse av å være en avhengig og uselvstendig person (Stubrud 2001,32).

Psykisk helse

Eknes (2011) opplyser om en større forekomst av psykiske lidelser blant mennesker som har en utviklingshemning, og viser til undersøkelser som avdekker en tre ganger større risiko for å utvikle en psykisk lidelse, enn resten av befolkningen for øvrig.

Som en konsekvens av kognitiv svikt har utviklingshemmede reduserte mestringssevner. Dette kan bidra til større vansker med å takle vanskelige livshendelser og andre påkjenninger (Hurly, 1996). Mange opplever i tillegg å bli stigmatisert og avvist av omgivelsene, og opplever at de mangler kontroll og styring over sitt eget liv. Sammen med forhold som manglende sosialt nettverk gir dette økt risiko for å utvikle psykiske problemer (Eknes 2011,12).

Angst og depresjon er de lidelsene som i følge Eknes (2011) utpeker seg hos mennesker som har en lett psykisk utviklingshemning. Forfatteren mener vi også må se dette i sammenheng med de ytre kravene, og forståelsen av egne begrensninger.

5.3 Mennesker med utviklingshemning overrepresentert i norske fengsler

Litteratursøk i forbindelse med dette arbeidet viser til få undersøkelser i Norge, i forhold til tema. Innen forskning er det Phd og forsker Søndena som utpeker seg på dette feltet. Søndena tok sikte på å avdekke det overnevnte spørsmål gjennom en undersøkelse som ble publisert i 2008. Deltagere av undersøkelsen var ulike fengselsanstalter i region nord.

The subjects were 143 prisoners serving sentences in prisons in the Norwegian Correctional Service Region North. Non – Norwegian speaking prisoners in custody were excluded. All other inmates were included. The region has six

prisons with nine separate units of varying security levels, each holding from 11 to 144 prisoners. A randomized 50% of the 370 prisoners meeting the inclusion criteria were asked to participate. The sample was randomly selected. Seven were released after selection, one was admitted to hospital, three had moved to another prison and 31 refused to participate, leaving a sample of 143 subjects (77%), 136 men and seven women. The mean age was 34.6 (range 19-68). The age female ratio correspond well to the general population of Norway (Søndena 2008)

Resultat av studien: Av 143 innsatte viste 10.8 % en IQ på under 70 (Søndena 2008).

5.3.1 Levekår i fengsel

Ytterlige undersøkelser ble utført for å komme nærmere inn på bakgrunn, og hvilke utfordringer mennesker med en utviklingshemning har med seg i møte med det norske strafferettssystemet. I tabellen nedenfor ser vi at Søndena (2008) har tatt hensyn til både skolebakgrunn, fysiske og psykiske problemer, soningsforhold og type lovbrudd. Her blir en IQ på under 70 omtalt som «store lærevansker».

Tabell: Helse, utdanning, støttetiltak, rusvaner, deltagelse under soning og doms forhold – en sammenligning av innsatte med og uten store læreversker.

	Store læreversker: IQ<70	Andre IQ > 70	P-value Chi-square/t-test
Antall	15		
Alder(gj.snitt og spredning)	39,1(SD:11,0)	34,0(SD:10,5)	
Kjønn (menn/kvinner)	93,3 % / 6,7 %	95,2 % / 4,8 %	
Barndomsbeskrivelser			
Skulket skolen	57,1 %	31,7 %	
Trengte hjelp på skolen	85,7 %	46,0 %	**
Fullførte yrkesrettet utdanning	6,7 %	37,4 %	*
Ble diagnostisert m. dysleksi	46,7 %	19,4 %	*
Var hyperaktiv	46,7 %	30,6 %	
Hadde kontakt med PP-tjeneste	64,3 %	44,7 %	
Psykiske problemer som barn	46,7 %	17,7 %	**
Medisinske beskrivelser			
Rusavhengighet	40 %	57,3 %	
Har en psykiatrisk lidelse	40 %	39,5 %	
Er medisinerert for psykisk lidelse	66,7 %	13,1 %	***
Har vært utsatt for hodeskade	20 %	33,3 %	
Har/har hatt epilepsi	13,3 %	11,3 %	
Kriminalitetshistorikk og soningstilpasning			
Rettspsykiatrisk undersøkelse	33,3 %	12,5 %	**
Deltar/deltatt på program	0	19,4 %	
Benytter fengselsskole	20 %	25,8 %	
Blir mobbet under soning	13,3 %	8,1 %	
Antall fengselsdommer	6,3 % (SD:7,2)	2,8 % (SD:3,0)	***
Samlet tid som innsatt	1,9 år (SD:1,1)	1,4 år (SD:0,7)	*
Dom (mest alvorlig)			
Vinning/ran	33,3 %	18,5 %	
Narkotika	6,7 %	34,7 %	*
Vold/legemsfornærmelse/drap	26,7 %	22,6 %	
Sedelighet	6,7 %	8,1 %	
Trafikkforseelse	6,7 %	5,6 %	

* P<0,05(Sannsynlig for at forskjellen er tilfeldig er mindre enn 5 %)

** P<0,01(Sannsynlig for at forskjellen er tilfeldig er mindre enn 1 %)

*** P< 0,001(Sannsynlig for at forskjellen er tilfeldig er mindre enn 0,1 %)

(Søndenaa et al,2008)

En kort oppsummering av resultater fra undersøkelser utført av Søndena (2008):

Tabellen avdekker at innsatte med store lærevansker hadde et større behov for hjelp på skolen, mer psykiske problemer som barn, var mer medisineret, hadde mindre yrkesrettet utdanning, større lese og skrive vansker, samt flere fengselsdommer sammenlignet med de andre innsatte.

Andre undersøkelser av Søndena (2008) viser at mange tilbud og utdanningsprogram i fengsel ekskluderer innsatte med store lærevansker, da kravene for gjennomføring ofte ligger over den enkeltes forutsetning. Personer med store lærevansker er mer påvirkbare, og de har lettere for å godta falske opplysninger. De oppfattes ofte som «mønster fanger», da de sjelden klager eller setter krav. Straffelovens § 56 bokstav c, åpner opp for at man kan ta hensyn til funksjonsnedsettelsen og gi mildere straffer, men dette blir, i følge Søndena (2008), benyttet i liten grad.

5.3.2 Mennesker med utviklingshemning er mer påvirkbare.

I følge Eknes og Løkke (2009) vil den kognitive svikten, dårlig begrepsforståelse og manglende innsikt i forhold til egne rettigheter, føre til at mange opplever straffeprosessen som tøff og vanskelig. I den forbindelse kan det være mange som «melder seg ut», og/eller tar støyten for andre og tilstår et lovbrudd som ikke var deres. Det sistnevnte kan skyldes at de kan være lett å manipulere, noe som kan føre til at de blir et lett bytte for utnyttelse og skittent spill.

Bakgrunnen for at mennesker som har en utviklingshemning er overrepresenterte i norske fengsler, kan bero på manglende evne til å planlegge og/eller skjule lovbrudd. Dette føre til at de oftere blir oppdaget. Eknes og Løkke (2009) legger ikke skjul på at det også kan ligge et ønske om å bli oppdaget. Forfatterne mener årsaken for dette kan være et ønske om oppmerksomhet, og at det er «tøft» å komme i kontakt med politiet og kjøre politibil.

5.3.3 Et offer i straffesystemet

Sårbarhets faktorer i forhold til funksjonsnedsettelse, fikk konsekvenser for Fritz Moen i møte med det norske straffesystem. Opplevelsene, misforståelsene og følelsene som blir skildret i boken om han vil kunne gi oss et innenfra perspektiv.

Fritz Moen, sonet en fengselsstraff på 18 år for to drap han ikke hadde begått. Først i 2006, ett år etter sin død, blir han frikjent for begge drapene. Boken: *Overgrepet*, forteller om «hvordan det norske politi- og rettssystem ikke klarte å yte et ressursvakt menneske rettferdighet» (Tore Sandberg 2008).

Kort oppsummering av boken:

Fritz Moen var, som beskrevet i boken, uønsket fra fødselen av. Faren var en tysk soldat, og moren ønsket ikke å beholde han. Fra fødselen av ble det konstatert at han var nærmest døv. Ved to årsalderen ble han plassert på barnehjem og levde etter 10 årsalderen, på ulike institusjoner som blant annet døveskole og døvehjem. På barnehjemmet fikk han ikke opplæring i tegnspråk. Dette mener forfatteren kan være årsak i hans mangelfulle forståelse av ord og begreper senere i livet. Som 25 åring var Fritz i en moped ulykke som ødela hans høyre hånd slik at den ble ubrukelig for resten av livet.

Men den ødelagte armen skulle ikke være et hinder for at Fritz Moen, skulle ha kledd av og voldtatt første offer to ganger, for til slutt å drepe ved slå en dobbelknote rundt halsen til vedkommende med anorakksnoren, skjorteermet og bhen. Fritz nektet først straffeskyld, men avhørsteknikkene presset etter hvert tilståelsene fram. Han tilpasset forklaringen slik at den skulle innfri politiets forventninger, og han kunne få fred. Han har hevdet at politiet lærte han hva han skulle si. Politiet påstod det motsatte, nemlig at Fritz Moen uttalte seg fritt.

Blodtypene funnet i sæd fra begge ofrene viste blodtype A. Fritz Moen hadde ikke blodtype A.

Fritz tilståelse ble oversatt til talespråk foran retten, og på lagmannens spørsmål om hvorvidt han fortalte sannheten, svarte han: «Ja, nå har jeg fortalt det Hjertaas sa jeg

skulle si. Det er sannheten. Selv om det står for meg som en drøm» Gjennom rettsaken ble det ofte stilt spørsmål om hvorvidt Fritz hadde samme oppfatning av begrepet sannhet som andre.

Per Holst, bestyrer ved Trondheim og omegn vernelags hybelavdeling, besøkte Fritz regelmessig. Per Holst forklarer at i starten da Fritz flyttet inn på hybelavdelingen, var det ikke mange som hadde erfaring i å kommunisere med hørselshemmede. Da de etter hvert lærte Fritz å kjenne, forstod de hans måter å kommunisere på. Boken siterer Holst:

Vi skjønte ikke denne første tiden at selv om Moen oppfattet ordet som ble uttalt eller nedskrevet, så skjønte han ofte ikke meningsinnholdet i det. Han kunne allikevel nikke bekræftende når vi spurte om han forstod. Når han var opphisset eller følte seg presset, var det alltid mangfoldige muligheter for misforståelser tilstede (Sandberg 2008).

Videre så forteller Holst at han, på besøkene, gjentatte ganger ble møtt med Fritz som forklarte at han var uskyldig. Ofte sa han: «Politiet mase, mase, mase. Hjertaas slå i bordet. Politiet lære meg, Hjertaas lærer meg. Jeg meget uheldig forteller politiet. Farlig å lyve, meget farlig».

Døvepsykiater og medisinsk sakkyndig i drapssakene, Anne Regine Føreland, prøvde å forklare dommerne og aktoratet at Fritz ikke forstod konsekvensene av tilståelsene sine, men ble ikke hørt.

(Sandberg 2008).

5.4 Et skjevt blikk fengselstraff

Fengselsstraffen skal virke rehabiliterende

Hva betyr rehabilitering? I følge Mathiesen(2007) kan rehabilitering bety, å sette i funksjonsdyktig stand igjen. Gjenopprette samme tilstand som før. Forfatteren sammenligner rehabilitering av en forfallen bygning, med rehabilitering av en fengselsfange. I motsetning til fangen, er det ytre omstendigheter som har ført til bygningens forfall, og det er derfor opp til eier av bygget, å foreta rehabiliteringen. Hos fangen er det derimot ikke ytre omstendigheter som har ført til ”forfallet” men et resultat

av egne valg, og det er derfor opp til fangen selv å være aktiv for at rehabiliteringen skal ha noen effekt.

Rehabiliteringens effekt

Arbeidsoppgavene i fengslene ligger etter sin tid, passer dårlig for dagens innsatte og er lite kompetansegivende, mener Mathiesen(2007). De fleste fengsler per 2005, holder på med pallespikring og montering, og arbeidsgodtgjørelsen/ dagpengesatsen i fengsel er minimal. Dette er penger som skal dekke utgifter til personlige ting som, aviser, tobakk ol. ”Det sier seg selv at det blir lite eller intet igjen til løslatelsen, selv om alle er enige om at situasjonen ved løslatelsen er helt avgjørende fra et rehabiliteringssynspunkt” (Mathiesen 2007,48).

En annen viktig faktor ved effekten av rehabiliteringen som foregår i fengsel, er at det ofte har vært fengselsfolk som har ledet behandlingstilbudene. Denne dobbelt rollen i form av oppdrager og behandler, skaper ikke gode rammer for rehabilitering sier Mathiesen (2007).

Det er grunnlag for å si at gjennom sin historie har fengselet i realiteten aldri fungert rehabiliterende: Det har aldri satt mennesker (annet enn i enkelttilfeller) i funksjonsdyktig stand igjen (Mathiesen 2007,61).

Denne uttalen bygger Mathiesen(2007) på blant annet Martinsons rapporten, som omfattet 231 undersøkelser av behandlingsopplegg i USA og Europa mellom 1947-1967. Med få unntak, viste resultatene av undersøkelsene ingen effekt på behandlingsoppleggene. Forfatteren viser til flere undersøkelser fram til 1990, med lignende resultater.

Straffegjennomføring uten svikt

Fengselsstraffen er frihetsberøvelsen. Det er dette som etter definisjonen skal være det tilsiktede onde. ”Tilsikter man noe annet med reaksjonen enn at det skal svi og gjøre vondt, kan vi ikke lenger snakke om straff” (Schanning 2009,13). Hvor vondt det føles vet kun de som soner straffen. Mange av gjengangere i fengsel har ofte mange problemer med seg i bagasjen. Mathiesen(2007) forteller om vanskelige barndom, dårlige familie forhold, rusproblemer og fattige kår. Problemer som oppstår under soningen og/eller på bakgrunn av tidligere forhold, kommer da i tillegg til straffen. Denne tilleggsmerten er noe

den norske rettstat unnlater å gå i dybden av sier Schanning (2009). For dersom man gjorde det, måtte man innrømme hva fengselsstraffen i realiteten påførte et menneske.

Isolasjon og revkicking, håndjernene når et levende barn skal besøkes og et dødt barn sies farvel til, er ikke en del av straffen. Hvis man gjorde slikt mot mennesker for å straffe dem, ville det framstå som opprørende og ondskapsfullt, som om vi bevisst prøvde å bryte mennesker ned, drive dem til vannvidd, fornede og håne dem. Men disse handlingene er bare midler til å ”sikre gjennomføring uten svikt” av det som er den *egentlige* straffen. Den egentlige straffen kan vi vedkjenne oss, for den dreier seg ikke om isolasjon eller nedverdiggelse (Sætersdal og Heggen 2004, 78)

6.0 Drøfting

Problemstillingen:

Kan fengselsstraff for mennesker med en utviklingshemning forsvares?

6.1 Kan mennesker med utviklingshemning anses som strafferettslig tilregnelig?

Etter den norske straffelov regnes mennesker som har en IQ på over 55, som strafferettslig tilregnelig.

Definisjonen på strafferettslig tilregnelighet er, i henhold til justis- og beredskapsdepartementet, den sjelelige sunnhet og modenhet som etter loven er forutsetningen for straffeansvar. Straffeloven utyper ikke hva tilregnelighet er, i stedet spesifiserer de hvem som kan anses som utilregnelighet (se 5.1.5). Men er det virkelig slik at et menneske med en kognitiv modenhet på mellom 9-12 år, kan regnes som moden i denne forstand, samtidig som en ”normalutviklet” 14 åring regnes som strafferettslig utilregnelig?

Jeg nevner så vidt FNs barnekonvensjon innledningsvis, under presentasjon og bakgrunn for tema. Når vi ser på den delen som omhandler straff i barnekonvensjonen, heter det i art.37 at barn under 18 år ikke skal utsettes for nedverdiggende behandling eller straff, men behandles med respekt. Det blir lagt vekt på at man skal ta hensyn til barnets behov, sett i forhold til alderen.

Fengsling av barn skal skje på lovlig måte og skal bare benyttes som siste utvei og for et kortes mulig tidsrom. Ethvert barn som er berøvet sin frihet, skal ha rett til omgående juridisk og annen egnet bistand, samt rett til å prøve lovligheten av frihetsberøvelsen for en domstol eller annen kompetent, uavhengig og upartisk myndighet og til å få en rask avgjørelse på en slik sak (FNs barnekonvensjon, 37).

Ord som lovlighet, respekt, hensyn, behov og egnet bistand blir nevnt under denne delen av FNs barnekonvensjon.

Norge har også særregler for barn under 18 år som fengsles:

I henhold til straffelovens § 10 heter det at fengselsoppholdet skal tilrettelegges etter barnets behov og ha egne enheter hvor man skal arbeide tverretattlig. Her skal det stilles krav til de ansattes utdanning og arbeidsoppgaver. Tvangsmidler skal etter loven her kun benyttes dersom andre, og mindre inngripende, tiltak ikke har fungert.

Eknes og Løkke (2009) poengterer at de fleste med en lett utviklingshemning forstår hva som er rett og galt, og bør derfor ikke anses som utilregnelig i lovens forstand. En sammenligning mellom den kognitive modenheten til en ”normal utviklet” 12 åring og 14 åring viser derimot til store forskjeller, spesielt på områder som problemløsning og forstå sammenhenger.

I følge Bunkholdt(2000,124) vil problemer med å se sammenhenger bero på hjernens evne til å tenke abstrakt og hypotetisk. Ved normal utvikling vil abstrakt tenking først skje ved 12 års alder og videreutvikles gjennom tenårene.

I tenårene klarer tenåringen å kombinere enkeltabstraksjoner og forstå forholdene mellom dem. Dette setter dem i stand til å se sammenheng mellom menneskers atferd og påvirkning fra sosiale miljøer. Mens 12 – åringen ville forklare det å være asosial, som ”han hadde lyst til å gjøre noe galt”, eller ”han var så sinna”, så kan 14-16 åringer forstå(som en forklaring) at dårlige sosiale forhold kan produsere nød som gjør at noen mennesker setter seg utover vanlige normer (Bunkholdt 2000,124).

Vil manglende evner på dette området fører til at man kun persons forklarer atferden og ikke setter det i sammenheng med ytre faktorer? Kan det da tenkes at måten et menneske med en kognitiv modenhet på mellom 9-12 år, forstår atferd på, fører til manglende innsikt i forhold til egne livsvalg? Dersom det er tilfelle, kan dette forklare hvorfor mange har problemer med å planlegge, og se hvilken atferd som er hensiktsmessig i det lange løp. Mennesker med en lett utviklingshemning vil i så måte være mer avhengig av ytre faktorer for å lykkes, enn mennesker med en ”normal utvikling”. Når de ytre omstendighetene ikke er lagt til rette for at dette skjer, kan tilregneligheten fremdeles forsvares?

Hvordan skal man straffe skadde frontallapper eller en ødelagt barndom? Strafferetten har som premiss at vi velger. Og noen velger det onde. Da kjennes straff, forstått som gjengjeldelse som legitimt. Men sjøl fremskrittspartipolitikerens som i egenskap av meddommer blir konfrontert med

en levende, konkret ungdomskriminell, handler på tvers av sitt eget program og går inn for en mild dom. For det finnes ikke bare valg, men også omstendigheter – oppvekstvilkår, livs sjanser, tilgang på ressurser (Sætersdal og Heggen 2004,75)

I følge Eknes og Løkke (2009) vil konsekvensene av kognitiv svikt, dårlig begrepsforståelse og manglende innsikt i forhold til egne rettigheter medføre store utfordringer i straffeprosessen. Mennesker med utviklingshemning er lett å manipulere, og står i fare for å bli utnyttet og /eller tilstå et lovbrudd som ikke var deres. Allikevel mener forfatterne det vil være feil, å se på mennesker med en lett utviklingshemning som strafferettslig utilregnelig. Dette er devaluerende holdninger, som tar utgangspunkt i at mennesker med denne diagnosen, ikke kan leve opp til de samme forventningene. For voksne mennesker med en utviklingshemning er det ifølge Kittelsaa (2011, 75), viktig å bli oppfattet som voksne, for i likhet med de fleste, ser de på det å være voksen som å ha mer kompetanse og være mer selvstendig. Med bakgrunn i at de allikevel ikke alltid lever opp til forventningene av det å være voksen, blir de ofte sett på som barn av omgivelsene. ”Forståelsesrammer som evig barn kan føre til ulike former for undertrykkende praksis” (Kittelsaa 2011, 92).

En holdning som ser på mennesker med en lett utviklingshemning som strafferettslig utilregnelig, er ikke til hjelp mener Eknes og Løkke (2009), og tror at vi gjør dem en bjørnetjeneste dersom vi, av den grunn, unnlater å anmelde lovbrudd. Faren ved å overse slike problem kan gi seg utslag i økt kriminalitet. "Paradoksalt nok kan en straffeprosess gjøre det synlig for pårørende og kommunen at den utviklingshemmede har behov for tiltak han eller hun ikke mottar» (Eknes og Løkke 2009, 272).

På den ene side kan det å bli gjort oppmerksom på bistandsbehovet under straffeprosessen være bra. Men dette forutsetter vel at tiltak og tilbud med dette blir iverksatt under rettsaken, under soning og etter frifinnelsen, slik at man sikrer både rettferdig domsavgjørelser, tilrettelagte soningsforhold og bedre levekår etterpå? På den andre siden kan man regne med slike utfall, dersom lovverket ikke blir mer tydelig? Straffelovens § 56 åpner opp for at man ”kan” gå inn for mildere straffer for mennesker som har en utviklingshemning. Dette blir vurdert etter skjønn. Hvorvidt det blir tatt hensyn til diagnosen eller ikke, overlates i så måte til tilfeldighetene. Det samme gjelder for avhørsmetodene til de mistenkte, som per i dag ikke er spesielt tilrettelagt for denne gruppen. Dersom det på tross av kjennskap til diagnosen, ikke blir tatt hensyn til

personens evner, kan da straffeprosessen (som man vet er ekstra belastende for denne gruppen) sikre en rettferdig domsavgjørelse? Samtidig kan man spørre seg selv, hvorvidt de pårørende og kommunen, i ettertid kan kompensere for, og/eller rette opp i konsekvensene av ”onder” påført av den norske stat.

Straffeloven skiller tydelig på hvem som er strafferettslig utilregnelig i lovens § 44. I proposisjon/melding 15.8.4, under justis og beredskapsdepartementet, blir allikevel tilregnelighetsspørsmålet tatt opp til vurdering:

Det er rimelig å tro at psykisk utviklingshemmede med en IQ rundt 60 vil bli oppfattet av de fleste domstoler som så dårlige fungerende at de ikke bør sitte i fengsel (soningsudyktige). Det kan også være ønskelig fra hjemkommunenes side at de blir idømt tvungen omsorg, fordi staten da vil overta finansieringen av omsorgen. Det er likevel et spørsmål om problemer som dreier seg om hensiktsmessig straffereaksjon og omsorg, bør løses gjennom straffelovens utilregnelighetsregler (Justis- og beredskapsdepartementet 2003-2004, ot.prp. nr. 90).

Siden Holden(2010,29) viser til store variasjoner innenfor hver grad av utviklingshemning, åpner dette opp for flere spørsmål. På hvilke grunnlag blir spørsmålet om IQ vurdert? Om dette baseres på fagkunnskap innenfor diagnosen utviklingshemning eller ikke, kommer ikke fram i meldingen.

6.2 Vil straffens formål ha ønsket effekt?

I de norske straffelovene heter det at straffegjennomføringen skal sikres uten svikt, forebygge ny kriminalitet og beskytte samfunnet. Selv om straffen etter definisjonen, skal være et onde og føles som et onde, skal derimot gjennomføringen av straffen være sikkerhetsmessig forsvarlig, og bygge på tiltak som har til hensikt å fremme domfeltes tilpasning til samfunnet (Lovdata).

I avsnittene som følger har jeg sett nærmere på det overnevnte i forhold til den effekten det har på lovbrutere som har en lett utviklingshemning. Jeg har med utgangspunkt i dette, tatt i betraktning forhold før innsettelse, under soning og etter frigivelsen.

Forhold før innsettelse

Undersøkelse utført av Friestad og Hansen(2004), samt studiene til Søndena (2008) viser at innsatte i norske fengsler kommer i fra dårlige levekår, og mennesker med utviklingshemning viste dårligere resultater på flere viktige områder, sammenlignet med de andre innsatte. Bakgrunnen for dette kan man sannsynligvis legge til de utfordringene diagnosen kan medføre. Når vi vet sårbarhetsfaktorene, må man kunne anta at denne gruppen vil være mer utsatt (Se kap 5.2.1)

Et interessant moment i denne sammenheng vil være å se forbindelsen mellom de individuelle forutsetninger og kravene i samfunnet. Samfunnet speiler menneskets utvikling, og vi befinner oss i selvrealiseringens tidsalder. Fokuset har skiftet fra å være mer fellesskapsrettet, til å bli mer individrettet. Men hva er konsekvensene av en slik utvikling? For å nå dagens levestandard kreves det blant annet høyere inntekt enn tidligere. For å oppfylle dette kravet på lovlig vis, krever det som regel god utdanning og god jobb, samt individuelle forutsetninger for å gjennomføre disse.

En ekstrem individualisme er i ferd med å utvikle seg, der det eneste som teller, er å være en vinner i den store stil. Å bidra til fellesskapet på det jevne har ingen verdi. En aggressiv konsumkultur, der identiteten sitter i merkeklærne og pengeforbruket, eter seg inn på unge mennesker. For noen blir kriminaliteten den mest nærliggende veien å bli en ”vinner” (Sætersdal og Heggen 2004,92f).

Det er altså det samfunnet vi lever i som setter standarden for hva som blir vektlagt som viktig. Alle har drømmer om hvordan vi vil ha det og hva vi ønsker for oss selv i framtiden. Et samfunn hvor vi evaluerer og devaluerer etter, graden på utdanning og arbeid, hvem man omgås og hvor mange venner man har, skaper også tapere. Et menneske som har en lett utviklingshemning med skoleferdigheter som en femte klassing vil mest sannsynlig slite med å leve opp til standarden som er satt. Å realisere seg på lik linje med de andre vil derfor være vanskelig. Ulike forutsetninger krever i så måte tilpasninger i samfunnet for at alle skal kunne lykkes.

Det er ikke en menneskerett å få realisert sine ønsker og behov, men det er noe ved det å være menneske som gjør at vi uansett vil prøve. Det å passe inn og ha tilhørighet i en

gruppe, er like viktig for mennesker som har en utviklingshemning som det er for resten av oss. Dersom man, som følge av en funksjonsnedsettelse, stadig opplever ekskludering fra arbeidsliv og andre sosiale nettverk kan, i følge Eknes og Løkke(2009), kriminelle miljøer være lettere å få innpass i. Siden det er viktig å bevare tilhørigheten og beholde vennskap vil en kriminell karriere ofte etablere seg her.

Under soning

Mathiesen og Heli (1993) sier at den rehabiliterende/behandlende side av fengselsstraffen, tar utgangspunkt i problemer som regnes som årsaken til kriminaliteten. Hva det er, blir definert av de som yter de behandlende/rehabiliterende tjenestene ved fengselet. Med en slik tankegang kan problemer man i virkeligheten trenger hjelp for blir oversett. For som Mathiesen og Heli (1993) poengterer så, behøver ikke disse å ha noen tilknytning til de lovbruddene som ble begått.

I stortingsmelding 37 under punkt14.2 heter det:

”Under straffegjennomføringen er de vanligvis mer motiverte enn før for å gjøre noe med sitt eget liv, de er tilgjengelig og de er ikke ruset. Straffegjennomføringen er derved et gunstig tidspunkt for å begynne rehabilitering og reintegrering tilbake til samfunnet”(St.meld.nr.37 2007-2008,175)

Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger heter det, samtidig stilles det, i henhold til straffelovens § 3, krav til at den innsatte selv bidrar for at rehabiliteringen skal ha en effekt.

Men er det virkelig slik at et menneske som har en utviklingshemning, med varierende grader av ferdigheter innenfor kognitive og språklig kompetanse, kan ta på seg dette ansvaret selv? Kriminalomsorgen sørger for behandlingstilbud, skoletilbud og arbeidstilbud. For å ta i mot tilbudene og gjøre seg nytte av det, vil dette kreve innsats av personen selv og omgivelsene rundt. Kognitiv og språklig svikt som fører til liten begrepsforståelse og liten problemløsningsevne, kan i så måte vanskeliggjøre for rehabilitering. Gjærum og Ellertsen (2008) sier det derfor er viktig å ha inngående

kunnskap om personens forutsetninger, og hvordan hjernen bearbeider informasjon, for å kunne tilby riktig opplæring og behandling.

En erkjennelse om at fengselsomsorgen per i dag ikke har tilstrekkelig tilbud og/eller nok kompetanse i forhold til mennesker med en utviklingshemning, blir så vidt omtalt i stortingsmelding 37 og rapporten fra justis- og beredskapsdepartementet: *Avhør av særlig sårbare personer i straffesaker*.

Mathiesen (2007) tar opp fengselsbetjentenes dobbelrolle i form av oppdrager og behandler som et problem. Forfatteren sier at dette ikke skaper gode rammer for rehabilitering. At dette også oppleves som motsetningsfylt av de innsatte, kommer til uttrykk gjennom denne uttalen fra en fange i boken *Den tilsiktet smerten*:

Det å kalle et fengsel for kriminalomsorg og en fangevokter for en omsorgsarbeider, er for oss fanger like misvisende som å kalle en bankraner for en selvbetjent kunde med altfor dårlig tid (Schaanning 2009,28).

Studier av Søndena (2008) viser at det er få innsatte med utviklingshemning som deltar på behandling/utdanningsprogram med bakgrunn i at kravene for gjennomføring ligger for høyt i forhold til evnenivå. Samhandling og kommunikasjon er en vesentlig faktor i rehabiliteringsprosessen. For at man skal lykkes er det derimot viktig å forstå hva som skjer i miljøet rundt og bli forstått. Når det motsatte skjer er det vel ingenting som er mer frustrerende. Like frustrerende kan det være at miljøet rundt stiller krav som en ikke har forutsetninger for å mestre.

Dersom rehabilitering, som er en del av straffens preventive formål er viktig, hvorfor blir ikke da den enkeltes forutsetninger vektlagt i større grad? Som Schaanning (2009) påpeker, så må målet være å legge til rette/hjelpe de som ikke får til å komme seg ut av en kriminell tilværelse. Dagens strafferegime tar derimot utgangspunkt i en liberalistisk ideologi, bygd på de sterkeste premisser. ”Man legger alt til rette for dem som kan og vil ta seg sammen, og lar resten seile sin egen sjø”(Schanning 2009,143).

Under flere punkter i stortingsmelding 37 viser man til en forståelse for at fengselsstraffens rehabiliterende formål, på mange måter har motsatt effekt. Når fengselet i seg selv forverrer sjansene for at rehabiliteringen skal lykkes, stiller derfor Schanning (2009) seg kritisk til at dette fremdeles skal inngå som en del av den preventive hensikten.

Dersom vi ser til faglitteraturen i helse og sosial utdanningen, skal rehabilitering bidra til deltagelse, selvstendighet, bedret funksjonsevne og mestring. Rehabilitering skal ikke bare dreie seg om oppbygging av funksjoner, men vektlegge alle sider av et menneskets liv. Utgangspunktet skal være personlige mål og det skal legges vekt på sosial og samfunnsmessig inkludering. For å bidra til mestring er det viktig at man setter dette i forbindelse med ”mentale strategier, integritet og hvilke muligheter man har til å håndtere sosiale og praktiske forhold” (Norman, Sandvin og Thommesen 2003,37ff). Det er nærliggende å anta at rehabilitering innenfor disse rammer vil ha bedre effekt.

Kritikk rettet mot hva som inngår i fengselsstraffens preventive formål kan lett forstås. For hvor suksessfullt kan det være å kombinere rehabilitering og tilsiktet påføring av et onde?

Samfunnet skal beskyttes fra de som er farlige og ikke har til hensikt å endre sitt kriminelle livsmønster, heter det i stortingsmelding 37 Kap 8. For å redusere risikoen for trusler mot samfunnet skal kriminalomsorgen: Utføre risiko analyser, sikre straffegjennomføring, samt hindre kriminelle handlinger under soning og forebygge kriminelle handliner etter soning.

Etter soning

Straffen måles ikke i hvor lang tid det tar før den innsatte er i ”funksjonell” stand. Straffens lengde opererer etter rettferdighetsprinsippet, altså at det står i forhold til det lovbruddet man har begått. Hvorvidt den innsatte har endret karakter, fått andre interesser eller blitt behandlet for det som var årsaken til lovbruddet, er ikke det viktigste. Med

dette som bakgrunn vil dermed straffens preventive formål, som blant annet å være samfunnsbeskyttende, bare gjelde innenfor murene. (Schanning 2009, 19)

Dersom hensikten er reintegrering i samfunnet etter soning, må vi spørre oss: Til hva? Målet er vel at rehabiliteringens virkning skal hindre flere lovbrudd etter frikjennelsen? Men dette vil bare gjelde de som etter lovens formål har blitt rehabilitert.

De/den som har vært offer for den kriminelle handlingen som ble begått har ofte et sterkt behov for at lovbrøyteren skal innse at handlingen var gal og forstå hvilke ”onde” som er påført, samt hvilke konsekvenser dette har medført. En erkjennelse for hva man har påført andre, kan i tillegg bidra til at man ikke gjør det igjen. ”Kan rettsaken og fengselsstraffen, slik den er i dag, bidra til slike resultater?”(Sætersdal og Heggen 2004,94). Man kan anta at den som har problemer med å forstå konsekvenser av egne handlinger, også vil ha problemer med å ha innsikt i offerets / ofrenes situasjon. Vil ikke da dårlig tilpasset behandling/ rehabilitering under soning, og manglende oppfølging og tilrettelegging etter soning, føre til mer gjengangs kriminalitet?

6.3 Hvilke faglige, etiske og juridiske utfordringer står vi ovenfor?

Straffelovens § 56 bokstav c, åpner opp for at man kan ta hensyn til funksjonsnedsettelsen og gi mildere straffer, men dette blir, i følge Søndena (2008), benyttet i liten grad.

Rettferdig domsavsigelser?

I henhold til straffeprosessloven har den tiltalte rett til å gjøre seg kjent med tiltalebeslutningene og dets bevisgrunnlag, slik at vedkommende kan tilrettelegge for eget forsvar. For å få en rettferdig domsavsigelse er man avhengig at alle parter forstår bakgrunn for anmeldelse og sakens innhold. Denne rettigheten kan det i midlertidig være vanskelig for mennesker med en utviklingshemning å gjøre seg nytte av. Liten innsikt i egne rettigheter, dårlig begrepsforståelse og at de er mer påvirkbar, kan føre til at de står i fare for å godta falske opplysninger. Den tiltalte vil dermed være prisgitt et rettsapparatet

som tar spesielt hensyn til hva han/hun faktisk forstår og ikke forstår, både i avhørssituasjonen og under rettsaken. Når det kommer fram av rapporten (Justis- og beredskapsdepartementet), at hensynet til mistenkte med utviklingshemning i en avhørssituasjon, ikke blir vektlagt i samme grad som vitner med en utviklingshemning, bør ikke vi da stille oss selv et spørsmål om hvorvidt rettferdige domsavgjørelser blir etterfulgt?

Politi og etterforskeres manglende forståelse og hensyn i forhold til funksjonsnedsettelsen til Fritz Moen, fikk han dømt for to drap han ikke hadde begått. Fritz Moen ble som nevnt, frikjent for begge drapene, ett år etter sin død, den 25. august 2006. I anledning frikjennelsen, ble vedkommende som var etterforskningslederen for Kripas, og den gang involvert i saken til Moen, opp ringt av media. På spørsmål om hvordan den norske stat kunne dømme feil mann for to drap var svaret: ” Da han tilsto, ga han opplysninger som var mulig å kontrollere – enten så hadde han gjort det, eller så måtte han ha stått og sett på” Det ble så reist spørsmål om hvorvidt rettsapparatet kunne ha gjort noe annerledes. Svaret var: ”Jeg kan ikke se at noe kunne ha vært gjort annerledes”(Sandberg 2008,299). Granskingsutvalget som var oppnevnt av justisdepartementet la fram sin rapport i 2007. Under pressekonferansen ble leder av utvalget, professor Henry John Mæland spurt, og jeg siterer boken: ”om vi også i dag kan risikerer justismord som Fritz Moen ble offer for?” På dette spørsmålet ”svarte han et klokkeklart: JA” (Sandberg 2008,312).

Tilleggs straff

”Straks man vil avskrekke en fange med straff, må man forutsette at vedkommende fortjener den smerten man påfører han. Ellers vil straffen være urettferdig”(Schaanning 2009,26).

Etter at domsavsigelsen er et faktum, overtar kriminalomsorgen ansvaret for lovbrøyteren. Sanksjoner som irettesettelser, kroppsvisitering, isolat og fradrag av goder, samt hvor den innsatte skal sone, baserer seg i så måte på skjønsmessige vurderinger av fengselets betjenter. Det foregår ingen rettslige prøvelse av disse beslutningene. (Schaanning 2009,94)

I følge stortingsmelding 37, bør individuelle risikovurderinger anses som viktig, og tiltak for å avverge skadevirkninger av straffen bør derfor vektlegges. I den forbindelse blir det også viktig å forebygge press, vold, trusler fra medinnsette. «maktstrukturer i innsattegruppen, framheves som et viktig bakgrunnsteppe for trusler og vold»(Stortingsmelding 37). En forståelse for at fengselsstraffen allikevel krever mer enn straffens formål, blir vurdert. Her blir det blant annet nevnt: Miste kontakt med sine nærmeste, utvikle hevntanker, dårligere psykisk helse, dårligere nettverk, ensomhet, stigmatisering, avmakt, fremmedgjøring og passivisering.

Den manglende kompetansen som per i dag er i de norske fengslene for mennesker med utviklingshemning, kan derfor få uheldige konsekvenser på mange punkt. Schaanning (2009, 96f) påpeker at det vil være de svakeste i fengselet som vil slite med å oppnå fordelene og privilegiene. For mennesker med utviklingshemning kan problemer med å forstå sammenhenger, innsikt i egne rettigheter, planlegge og se hva som kan lønne seg på sikt, føre til at de havner blant de svake. Krav som man ikke har forutsetninger for å innfri, kan føre til at de også blant de ”innsatte” blir utskuddet. I og med at mennesker med en lett utviklingshemning ofte har innsikt i egne begrensninger og lider under sosial utestengning på lik linje med resten av oss, kan dette gi en nederlagsfølelse, som igjen kan føre til depresjoner og angst.

Psykisk helse og medisinerig

Når Eknes (2011) viser til undersøkelser som avdekker en tre ganger større risiko for å mennesker med en utviklingshemning å utvikle en psykisk lidelse enn resten av befolkningen, er det mye som tyder på at soningsforhold med dårlig tilrettelegging, kan oppleves som ekstra belastende for denne gruppen. ”Når en utsettes for uheldig påvirkning, vil beskyttende faktorer i miljøet og individuell motstandskraft kunne motstå eller dempe effekten av den uheldige påvirkningen” (Gjærum og Ellertsen 2008,225). Manglende mestringsstrategier, som er et resultat av kognitiv svikt, fører derimot til svakere motstandskraft mot uheldig påvirkning.

Som studiene til Søndenaas (2008) avdekker, er medisinerig blant gruppen som har en utviklingshemning større, sammenlignet med de andre innsatte. Dersom

fengselsbetjenter/ helsepersonell som er tilknyttet fengselsanstalten ikke har tilstrekkelig kompetanse i forhold til medisins virkning for denne gruppen, kan dette få uheldige konsekvenser. I følge Gjærum og Ellertsen(2008,250) kan bivirkninger av visse medikamenter fortone seg annerledes for mennesker med en utviklingshemning. Spesielt blir det nevnt Ritalin som ofte blir benyttet ved ADHD. Her skrives det om økt bivirkninger. En studie utført på barn viste at bivirkninger som motoriske tics, og alvorlig sosial tilbaketrekning rammet hele 22 %. Forfatterne presiserer her viktigheten av god oppfølging.

7.0 Avslutning

7.1 Konklusjon

Problemstillingen min var:

Kan fengselsstraff for mennesker med en utviklingshemning forsvares?

Med bakgrunn i lovverk, forskning og annen litteraturen har jeg kommet frem til følgende konklusjoner:

Kan fengselsstraffen forsvares med rettferdighet?

I henhold til straffelovens § 10 finnes det særregler for ungdomskriminelle mellom 15-18 år som må sone fengselsstraff. Fra forskningshold rapporteres det om dårlige forhold innenfor fengselsmurene for mennesker som har en lett utviklingshemning. Selv om kriminalomsorgen erkjenner at dette er et problem, finnes det allikevel ikke, per i dag 2013, lignende særregler for mennesker som har en lett utviklingshemning.

I proposisjon/melding ot.prp. nr. 90 (under justis og beredskapsdepartementet 2003), kommer det fram en erkjennelse om at psykisk utviklingshemmede med en IQ rundt 60 vil, av de fleste domstoler, bli oppfattet som så dårlige fungerende at de ikke bør sitte i fengsel. Studier utgitt av Søndena i 2008, viser allikevel til en overrepresentasjon av utviklingshemmede i norske fengsler.

Straffeloven utyper ikke hva strafferettslig tilregnelighet er. Hvilke vurderinger som ligger til grunn for hvorfor mennesker med en lett utviklingshemning, etter loven kan bli straffedømt, blir ikke utdypet i lovverket. Slik det er i dag blir de derfor vurdert ut i fra samme kriterier som resten av befolkningen for øvrig. Straffegjennomføringsloven 56 §, som åpner for at man kan gi mildere straffer til mennesker med en lett utviklingshemning, benyttes i liten grad. Lovverk som opererer etter skjønnsvurderinger, kan resultere i ulik praksis med tanke på hva som blir vektlagt under straffeprosessen.

Mennesker med en lett utviklingshemning opplever både avhørssituasjonen, rettsaken og soningsforholdene som ekstra vanskelig og belastende. Som følge av sårbarhetsfaktorer som: dårlig begrepsforståelse, at de kan være lett å manipulere, liten innsikt i egne rettigheter, kan de stå i fare for å godta falske opplysninger og innrømme lovbrudd de ikke har begått. Kan man forsvare fengselsstraff med rettferdighet, dersom hensynet til deres evnenivå ikke blir vektlagt, og man risikerer justismord på lik linje med Fritz Moen?

Kan fengselsstraffen forsvares med rehabilitering, og kan den forsvares med å være samfunnsbeskyttende?

Selv om voksne mennesker med en lett utviklingshemning har en kognitiv modenhet på mellom 9-12, ser de på seg selv som voksen. I løpet av årene har de tilegnet seg voksne erfaringer. Men i motsetning til voksne på egen alder, har de gjerne et bistandsbehov som skiller dem ut fra ”normalen” på mange områder. Med bakgrunn i kravene fra samfunnet, stiller de ikke på lik linje med resten av befolkningen med tanke på skole, utdanning og jobbmuligheter. Allikevel behandles de på lik linje med resten av oss i forhold til de norske straffelovene.

I følge stortingsmelding 37 er straffegjennomføringen et bra tidspunkt for å endre kriminelle mønster og begynne rehabilitering og reintegrering tilbake til samfunnet. Det eksisterer liten kompetanse blant fengselsansatte om utviklingshemning. Tjenestene, skoletilbud, og rehabiliterende/behandlende tiltak er ikke tilrettelagt for mennesker med en utviklingshemning. Kravet for gjennomføring ligger ofte over deres evnenivå, noe som fører til at de færreste deltar. Kan fengselsstraff forsvares med rehabilitering, og for å være samfunnsbeskyttende, når de fleste i denne gruppen ikke deltar på de tiltakene som finnes i fengselet? Fengselsstraffen kan derimot forsvares med at den er samfunnsbeskyttende, så lenge lovbryteren befinner seg innenfor murene.

7.2 Refleksjon

Jeg tror at de fleste i kriminalomsorgen, som arbeider med mennesker som har en utviklingshemning har gode hensikter. Fengselsbetjentene har sin yrkesrolle å utfylle, og sine retningslinjer å følge. Utover det er jeg sikker på at de fleste gjør sitt ytterste med den forståelsen de har. Jeg ønsker meg derimot et tydeligere lovverk, der hensynet til de begrensninger mennesker med lett utviklingshemning har, blir ivaretatt. Lovtekster som inneholder ”kan” eller ”bør”, pålegger strafferetten å foreta egne skjønnsvurderinger. Her kan de tiltalte bli overlatt til tilfeldighetenes spill. Jeg mener at det er behov for mer forskning rundt temaet mennesker med utviklingshemning i møte med det norske straffesystem. En analyse og en debatt over erfaringer innenfor dette området, vil kunne gi en bedre tilrettelegging for soning og ettervern.

Men en ting undres jeg over. Hvordan kan vi som bor i et demokratisk land som Norge, forsvare en rettstat som ikke har egne særregler for soning for mennesker med en kognitiv modenhet på mellom 9-12 år, når vi samtidig har disse særreglene for ungdom mellom 15-18 år?

8.0 Litteraturliste

BØKER

Bunkholdt, Vigdis.2000. *Utviklingspsykologi*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dalland, Olav.2007. *Metoder og oppgaveskriving for studenter*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Gjærum, Bente og Bjørn Ellertsen(2008). *Hjerne og atferd. Utviklingsforstyrrelser hos barn og ungdom i et nevrobiologisk perspektiv. Et skritt videre*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Hagerup, Inger.2009. *Samlede dikt*. Aschehoug

Holden, Børge.2010. *Utfordrende atferd og utviklingshemning. Atferdsanalytisk forståelse og behandling*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Hutchinson, Gunn Strand.2010. *Samfunnsarbeid. Mobilisering og deltagelse i sosialfaglig arbeid*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Eknes, Jarle og Jon. A. Løkke (2009). *Utviklingshemming og habilitering*. Oslo: Universitetsforlaget AS.

Kittelsaa, Anna (2011). *Vanlig eller utviklingshemmet?* Bergen: Fagbokforlaget.

Mathiesen, Thomas. 2007. *Kan fengsel forsvares?* Oslo: Pax Forlag.

Mathiesen, Thomas og Arne Heli.1993. *Murer og mennesker*. Oslo: Pax Forlag

Norman, Trine, Sandvin, Johans Tveit og Hanne Thommesen. 2003. *Om rehabilitering. Mot en felles forståelse?* Oslo: Kommuneforlaget

Sandberg, Tore.2008. *Overgrepet. Justismordene på Fritz Moen*. Oslo: Cappelen Damm

Schaanning, Espen.2009. *Den tilsiktede smerten. En blindflekk i norsk kriminal politikk*. Oslo: Unipub

Stubrud, Leif Hugo (2001). *Utviklingshemming i et økologisk perspektiv*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sætersdal, Barbro og Kristin Heggen.2004. *I den beste hensikt? ”Ondskap” i behandlingssamfunnet*. Oslo: Akribe Forlag

ARTIKLER

Ergo, Thomas. 2011. Tema: *Torturert til døde*. Dagbladet
<http://www.dagbladet.no/2011/07/01/nyheter/innenriks/kriminalitet/utviklingshemmede/rettssak/17149411/> (Lest:29.10.2012)

Misje, Hilde Kristine.2011. *Utviklingshemmede overrepresentert i fengslene*. St. Olavs Hospital. <http://www.stolav.no/no/Aktuelt/Nyheter/Pulsen/Utviklingshemmede-overrepresenterte-i-fengslene/115540/> (Lest:29.10.2012)

Myrbakk, Even og Erik Søndena. 2010. Fagartikkel. Tema: Lovbrudd begått av mennesker med utviklingshemning. Tidskrift for norsk psykologiforening 47.322-325

Rodum, Elisabeth. 2012. *Henrettelse av psykisk utviklingshemmet mann utsatt*. Aftenposten <http://www.aftenposten.no/nyheter/uriks/Henrettelse-av-psykisk-utviklingshemmet-mann-utsatt-6950094.html> (Lest: 20.10.2012)

Søndena, Erik.2008. Fagartikkel. Tema: *Store lærevansker blant fengsels innsatte*. Kompetansesenteret for sikkerhet -, fengsels -, og rettspsykiatri, avdeling Brøset og NTNU

VG. 2010. Tommelstad, Bjørnar. *Tilbakestående kvinne henrettet i USA*. VG Nett. <http://www.vg.no/nyheter/utenriks/artikkel.php?artid=10036537> (Lest: 20.10.2012)

LOVER OG OFFENTLIGE PUBLIKASJONER

Friestad,Christine og Inger Lise Skog Hansen. 2004. *Levekår blant innsatte*. Fafo rapport. 429 ISBN 82-7422-422-1 ISSN 0801-6143. <http://www.faf.no/pub/rapp/429/index.htm> (Lest: 15.11.2012)

FN – Sambandet.1989. Tema: *FNs barnekonvensjon*. Pdf dokument. <http://www.fn.no/Bibliotek/Avtaler/Menneskerettigheter/FNs-konvensjon-om-barnets-rettigheter-Barnekonvensjonen> (Lest 15. 05. 2013)

Helse og omsorgstjenesteloven.2011. *Kap 9*. <http://www.lovdata.no/all/nl-20110624-030.html> (Lest 13. 05.2013)

Justis- og beredskapsdepartementet.2012. *Avhør av særlig sårbare personer i straffesaker*. Rapport. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet

Justis- og beredskapsdepartementet. 2003-2004. *Lov om straff. Tilregnelighet*. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/regpubl/otprp/20032004/otprp-nr-90-2003-2004-/15.html?id=179615> (Lest 13. 06.2013)

Justis- og beredskapsdepartementet.2002. *Retningslinjer for rettspsykiatrisk undersøkelse av siktede, tiltalte og domfelte i straffesaker*. http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/dok/lover_regler/retningslinjer/2002/retningslinjer-for-rettspsykiatriske-und.html?id=107765 (Lest 19. 03.2013)

Justis- og beredskapsdepartementet.2005. *Straff, behandling og restorative justice*. NOU http://www.C:\Users\Bruker\Desktop\3_2 Straff - regjeringen_no.htm (Lest 19. 03.2013)

Justis- og politidepartementet.2007-2008. *Straff som virker - mindre kriminalitet - tryggere samfunn*. Stortingsmelding nummer 37. Oslo: Justis- og politidepartementet

Regjeringen.2005. Statsministerens kontor. Tema: *Soria moria - erklæringen*.
http://www.regjeringen.no/nb/dep/smk/dok/rapporter_planer/rapporter/2005/soria-moria-erklaringen.html?id=438515 (Lest 06. 05.2013)

Sosial- og helsedirektoratet. 2012. Veileder. Helse- og omsorgstjenester til innsatte i fengsel.http://www.helsebiblioteket.no/fengselshelse/_attachment/143209?_download=true&_ts=136bae16088 (Lest 05. 05. 2013)

Straffeloven. 2012. Justis- og beredskapsdepartementet. <http://www.lovdatab.no/all/hl-19020522-010.html> (Lest:10.11.2012)

Straffeprosessloven.1981. Justis- og beredskapsdepartementet.
http://www.lovdatab.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-19810522-025.html&emne=lov*%20%2b%20om*%20%2b%20straffeprosess*&& (Lest 10.11.2012)

Straffegjennomføringsloven.2001. *LOV 2001-05-18 nr 21: Lov om gjennomføring av straff mv.* <http://www.lovdatab.no/all/hl-20010518-021.html#map001> (Lest, 21. 03.2013)

Søndena, Erik. 2009. *Intellectual disabilities in the criminal justice system*. Thesis for the degree of philosophic doctor. Trondheim: Norwegian University of Science and Technology.

INTERNETT

Andenæs, Kristian 2013. Tema: *Thomas Mathiesen*. Store norske leksikon.
http://snl.no/nbl_biografi/Thomas_Mathiesen/utdypning (Lest: 10.04.2013)

Helsedirektoratet. Helsedirektoratets medisinske kodeverk. ICD-10.
<http://finnkode.kith.no/#|icd10|ICD10SysDel|-1|flow> (Lest: 29.10.2012)

Store norske leksikon. 2013. Tema: straffeprosessen. <http://snl.no/straffeprosess> (Lest: 05. 05. 2013)

Store Norske Leksikon.2013. Tema: Strafferettslig tilregnelighet.
http://snl.no/strafferettslig_tilregnelighet (Lest:13. 05. 2013)

Regjeringen. 2005. Rammeplan for vernepleierutdanning 269377. 05.pdf (50,4KB)
<http://www.regjeringen.no/nb/sok.html?quicksearch=rammeplan+vernepleier&id=86008>
(Lest: 12.11.2012)